

Gedwongen Oranjeliefde

Kees van der Wiel

Inleiding

Delft is vanouds een Oranjegezinde stad en bekend als de plaats waar Willem van Oranje werd vermoord en waar zijn nazaten, die minder gewelddadig aan hun einde kwamen, worden begraven. Delft was ook de stad waar in de negentiende eeuw de landmacht met militaire werkplaatsen de grootste werkgever van de plaatselijke arbeidersbevolking was.

De festiviteiten rondom het Oranjestad droegen in de negentiende eeuw nog lang een vrij elitair karakter. Dat blijkt ook uit de bewaard gebleven archieven van Oranjeverenigingen en -comités uit die tijd. De officiële feestelijkheden beperkten zich toen voornamelijk tot de nette burgerij. Zo schreven in 1889 de bewoners van de Gasthuislaan aan de 'Weledele Heeren' van de feestcommissie ter gelegenheid van de viering van het veertigjarig regeringsjubileum van Willem III: 'Heeren? Is deze buurt zoo min dat hij altijd vergeten wordt!' Hun straat werd weer eens overgeslagen bij de feestelijke optocht, was hun klacht. Het was 'alweder het oude liedje de Gasthuislaan [wordt] opzij geschoven.' De briefschrijvers begrepen wel dat er op dat moment niets meer aan te doen was, maar zij wilden wel even kwijt 'dat zij altijd en altijd vergeten worden.'¹

Oranjeliefde in de Achterzak

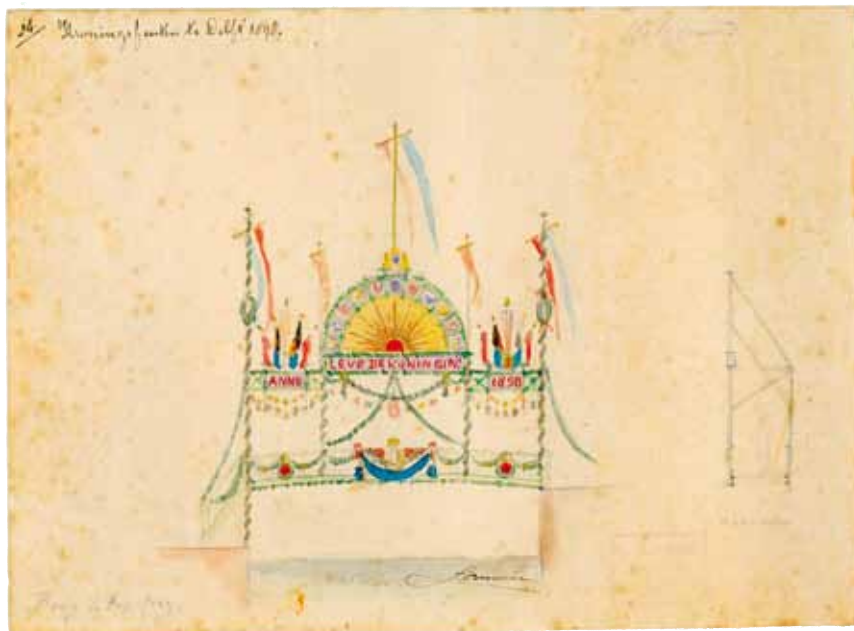
De verknochtheid aan het Oranjestad onder het volk was er echter niet minder om. Illustratief daarvoor is het verzoek van de bewoners van de Achterzak - het achterste deel van de Pieterstraat, waar nu de parkeergarage van het winkelcentrum In de Veste ligt - om ter gelegenheid van het 25jarig regeringsjubileum van koning Willem III in 1874 de stigmatiserende naam van hun straat om te dopen in Willemstraat. Even illustratief is de reactie van de gemeenteraad die dit verzoek van de hand wees. Honorering van dit voorstel zou te oneerbiedig zijn voor de vorst. Om aan de gevoelens van de bewoners toch enigszins tegemoet te komen, besloot de raad de naam van de straat te veranderen in Verlengde Pieterstraat.²

Tegen het einde van de negentiende eeuw, vooral sinds het regentschap van koningin Emma, de weduwe van Willem III, kreeg de hele Oranjecultus echter, ook qua organisatie, een steeds volkser karakter. Bij de inhuldiging van Wilhelmina in 1898 was ook de Verlengde Pieterstraat van de partij. 'Met deze laat ondergeteekende U weten als dat wij een commissie hebben gevormd om onze straat bij het inhuldigungsfeest te versieren', schreef Leen den Os aan het stedelijke feestcomité namens de bewoners van dit deel van de straat. 'Hoewel wij veels te laat zijn begonnen zullen wij toch toonen als dat wij ook simpatie hebben voor onze geliefde Koningin. Wandt Gasthuislaan en Molslaan worden versierd en dan zouden wij in de donker zitten dus dat beviel ons niet en daarom wende wij onze schreden tot u om ons een weinig bijstand te bieden daar onze straat een van de armste buurten is kan u wel begrijpen als dat wij niet veel geld hebben opgehaald daar vele huisgezinnen

niets kunnen geven. Zij zijn zelfs blij als zij wat van de Armenkas trekken.' Bij 59 intekenaren in de straat was f 48,15 opgehaald en de heren huisbazen hadden ook f 19 beschikbaar gesteld. 'Nu was ons plan om 2 eerepoorten te zetten en de straat te versieren met lampioens en guurlandaa's en de poorten met levendich groen en wat er verders bijhoord, dus Mijnheer ons kapitaaltje is niet te groot zoo hopen wij als uw kas het toelaat om een kleine toelaag [...]'.³

Het verzoek leverde tien gulden subsidie op. De bewoners voelden zich daarmee vereerd: 'en nu zullen wij ook toonen, als werkmenschen, dat wij ook Vaderlandsch liefde bezitten en wij zullen doen wat in ons vermoogen is, alle dag offeren wij onze vrije tijd eraan en bovendien nog werkuuren ook, die wij moeten verletten, maar afijn, waar het onze Koningin betrefd daar zijn wij ook bij, om tijd en moeite niet te sparen', schreef de secretaris in een dankbetuiging.⁴

In het door de toenemende verzuiling steeds meer verdeelde land werd het samenbindend element van het Oranjehuis steeds meer gepromoot. Voor oudere Delftenaren die de buurt van voor de afbraak in de jaren zestig van de vorige eeuw nog kennen, waren de Koninginnedagen in de arbeidersbuurt rond de Pieterstraat bijna spreekwoordelijk. In 1910 telde de Pieterstraat en omgeving maar liefst vier verschillende Oranjebuurtverenigingen: de vereniging 'Oranjebanier' in het eerste deel van de Pieterstraat, de vereniging 'Onder Ons' in de Verlengde Pieterstraat, en ook de Eerste en Tweede Nieuwsteeg (tussen de Pieterstraat en de Gasthuislaan) hadden in-

Schets van de versiering van de brug ter hoogte van de Hopstraat bij gelegenheid van de kroningsfeesten in 1898.

middels eigen Oranjeverenigingen. De Eerste Nieuwsteeg bijvoorbeeld organiseerde in dat jaar op Koninginnedag zaklopen en mastklimmen voor de jeugd en een eigen optocht door de buurt, en zorgde 's avonds voor verlichting in de versierde straat.⁵

Inhuldigingsfeesten

Op 6 september 1898 werd Wilhelmina, een week na haar achttiende verjaardag, als koningin ingehuldigd in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Ruim een week later, dinsdag 13, woensdag 14 en donderdag 15 september, stonden in Delft de plaatselijke feestelijkheden rond de inhuldiging op het programma. Daarvoor werden geen halve maatregelen genomen. De dinsdag stond vooral in het teken van de kinderfeesten. Alle scholen verzamelden zich voor een samenzang in het nieuwe gebouw van de RK Volksbond aan de Verwersdijk (later Flora-bioscoop). De kinderen uit de buurt van het Rietveld werden nog speciaal onthaald op de werf van varkenshouder Struijck, waar een tombola was met verrassingen voor iedereen en volop chocolade en lekkernijen. De burgerij vermaakte zich met een concert in de Oude Kerk, dat aanving met Wien Neerlands bloed door de aderen vloeit en het Wilhelmus, waarna mevrouw Nassau Noordewier-Reddinghuis met 'haar heerlijke stem' een aria uit Händels Messias zong, aldus het verslag in de *Delftsche Courant*.⁶

Woensdag 14 september was er een uitdeling onder de armen van aardappelen, vlees en krentenbrood. Werknemers van de blikfabriek Lorrewa op de Koornmarkt

Tekening van de versiering van de Trapjesbrug op de Koornmarkt en de gracht er omheen.

hadden een jaar lang een uur loon per week gespaard ter bestrijding van de kosten van het feest. Hun baas verdubbelde dit bedrag, dat op deze dag werd uitgekeerd. Uit de opbrengst lieten de werknemers een openbare dankbetuiging plaatsen in de plaatselijke pers.⁷

Donderdag 15 september vormde het hoogtepunt van de feestelijkheden. De dag begon met een reveille met tamboer en hoornblazers op de Markt, gevolgd door een langdurige allegorische optocht door vrijwel alle straten van de stad. De stoet bestond uit prins Willem van Oranje met een gevolg van 107 personen en diverse muziekkorpsen. De Delftse bakkers bezorgden die dag geen brood, zo lieten ze weten.⁸ De melkwagens van de Delftsche Melkinrichting reden alleen 's ochtends. Veel bedrijven waren 's middags gesloten. Alle straten waren door bewonerscomités versierd en 's avonds waren overal in de stad 'illuminaties'. Zo waren bruggen in de Vlamingstraat, de Nieuwe Langendijk en de Molslaan verlicht, de Visbrug in de Voorstraat tegenover de Vissteeg zelfs elektrisch. Het stadhuis was behangen met bloemslingers en wapenschilden en het directiegebouw van de gemeentelijke gasfabriek op de Aschvest achter het Achterom hing vol oranje bloemen. En ook de Choorstraat zag er 'weer kranig uit', aldus de *Delftsche Courant*. In drie kiosken, op de Koornmarkt, de Binnenwatersloot en bij de Kolk, waren 's avonds muzikuitvoeringen en op diverse plaatsen in de stad werd Bengaals vuur ontstoken. In de Stadsdoelen was 's avonds een concert van een militaire kapel en ter afsluiting van de feestelijkheden was er aan het einde van de avond een taptoe op de Markt.⁹

Smet op feestvreugde

Toch zat er op de viering van het inhuldigingsfeest van Wilhelmina in Delft een pijnlijke smetje. In *De Telegraaf* van dinsdag 13 september 1898 lezen we in de berichtgeving over de inhuldigingsfeesten, onder de kop 'Uitingen van onverdraagzaamheid': 'Het beschilderen van de deurposten met de oranjekleur bij hen die niet uiterlijk doen blijken van hunne koningsgezindheid, begint nu epidemisch te werken.' De krant noemde een bewoner aan de Zuidsingel in Leiden die dit moest ondergaan. Verder ging het bericht vooral over Delft: 'Ook te Delft hebben uitingen van Oranjegezindheid plaats tegen enkelen van wie men weet of vermoedt, dat zij anders denken', schreef de krant die toen nog een wat andere politieke kleur had dan we tegenwoordig gewend zijn. 'Reeds dagen geleden ergerde het groote publiek er zich aan, dat een schoolhoofd, noch uit zijne naast zijn woonhuis gelegen school, noch uit zijne woning een vlag uit had hangen. Gister-avond gaf het volk uiting aan zijn misnoegen. Den geheelen avond werd voor het bewusten huis samengeschoold en Oranje-liederen gezongen. Door het optreden der politie, waardoor ook het bedoelde schoolhoofd overreed werd te vlaggen, werden ergere zaken voorkomen. Het woonhuis van het schoolhoofd heeft het echter deze nacht nog moeten misgelden. Groote kwakken oranjeverf op de pui en de stoep zijn getuigen van de vox populi.' 'Een ander geval', aldus *De Telegraaf*, 'heeft zich voorgedaan op eene groote Delftsche fabriek; een der werklieden die zich vrij duidelijk had uitgelaten niet met het feest in te stemmen, werd op een der laatste dagen eens "onder handen" genomen door zijne mede-arbeiders. Nadat de man eerst met oranjeverf tamelijk kwistig was besmeerd, werd hij gedwongen het Volkslied en het Wilhelmus te zingen. Vervolgens

liet men hem "leve de Koningin" roepen en onder belofte van een pak slaag als hij zich op de fabriek weer zoo uitliet, mocht hij weggaan.¹⁰

Alle landelijke kranten brachten verslag uit van de rellen in Delft. Ook de lezers van de *Graafschap-bode* lazen op 14 september: 'Men meldt ons uit Delft, dat daar Dinsdagavond op verschillende plaatsen weer ongeregelde heden hebben plaats gehad [...]. O.a. werden bij den boekbinder Van Dijk alle ruiten ingeworpen. Op de Voldersgracht voor het huis van den onderwijzer Ter Laan was de opgewondenheid van het volk zoo groot, dat de politie de gracht over een lengte van 100 meter moest afzetten. Zekere Dijkshoorn, die met een bijl gewapend de woning van dezen onderwijzer wilde stukslaan, werd door de politie in arrest gebracht. 't Is en blijft jammer dat zulke onverdraagzame handelingen een zoo schoon feest ontsieren.'¹¹ Zelfs *De Volksvriend*, een Nederlandstalig blad voor immigranten in Amerika, berichtte erover.¹² Merkwaardig genoeg is er in de *Delftsche Courant* van die dagen geen letter te vinden over deze gebeurtenissen die menig Delftenaar met eigen ogen gezien moet hebben. Wel plaatste de krant een kort berichtje dat er in Naaldwijk bij een plaatselijke socialist de ruiten waren ingegooid. Zo waren er op wel meer plaatsen in Nederland onlusten, maar nergens zo heftig als in Delft.

Klassenfoto van leerlingen van de J.Vermeerschool ter gelegenheid van de kroningsfeesten.

De kleine katholieke *Nieuwe Delftsche Courant* had wel een berichtje over de bestorming bij genoemde boekbinder Van Dijk aan de Rotterdamseweg. Ze meldde dat Van Dijk geen socialist was, maar iemand die uit religieuze principes niet wenste te vlaggen omdat in de Bijbel staat geschreven 'Wee het land, waar de koning een kind is.' 'Dit zonderling idee van den man maakte op andersdenkenden geen goede indruk en gisteren avond moesten de ruiten van 's mans woning het ontgelden. Steenen werden zelfs op zolder gevonden', aldus het katholieke blad, dat ook in één zinnetje melding maakte van ruiten die waren ingegooid bij ene Van der Meer op de Beestenmarkt.¹³ Over de oploop bij het schoolhoofd van de openbare school op de Voldersgracht in dit blad echter ook geen woord.

Pas enkele dagen na de rellen drukte de *Delftsche Courant* een schuchtere ingezonden brief af van een anonieme 'Vredeminnaar' die de brief al op 13 september geschreven had toen het ergste nog moest komen. 'Wil mij voor het onderstaande een plaatsje in uw geëerd blad afstaan', schreef hij onderdanig. Hij verheugde zich op het feest, maar kwam na enige omhaal van woorden met de boodschap: 'Zal evenwel feest worden gevierd in den waren zin des woords, dan is het ook noodig, dat ieder er het zijne toe bijdrage om de feestvreugde niet te vergallen. Bijna nergens werden wanklanken gehoord, maar overal een ondubbelzinnige vreugde opgemerkt. Laat ook Delft daarop mogen boogen. En laat ons niet door kracht of geweld ook anderen tot onze vreugde zien te dwingen, want, wat baat het of ge met geweld uwe beginselen wilt opdringen, ge maakt toch geen oranjeklanten maar dweepers. [...].'
Om alle misverstanden te vermijden, eindigde deze vredestichter zijn bedachtzaam schrijven met: 'Laat, gelijk door mij, straks met hart en mond worden uitgeroepen: "Oranje boven, Leve Willemien!"'¹⁴

Brochure

De rellen waren voor de jonge socialistische SDAP afdeling Delft reden een verontwaardigde brochure samen te stellen, waarin de slachtoffers hun verhaal deden.¹⁵ Schoolhoofd Kornelis ter Laan (Slochteren 1871-Utrecht 1963) van de Openbare School aan de Voldersgracht verklaarde daarin dat veel burgers sinds de verjaardag van Wilhelmina, 31 augustus, al twee weken lang de vlag hadden uitgehangen. Op zijn schoolgebouw hing ook op de feestdagen de vlag, maar aan zijn privéwoning naast de school niet, 'omdat hij in de Inhuldiging der Koningin geen reden zag tot vreugdebetuiging.' Ter Laan was een rode onderwijzer van het Oost-Groningse platteland. Als leerling op de Rijks HBS in Sappemeer was hij reeds jong onder de indruk van Domela Nieuwenhuis. Via een school in Sluis in Zeeuws-Vlaanderen maakte hij carrière als hoofd der school in Delft. In 1901 zou hij voor het district Hoogezand gekozen worden als een van de eerste tweede kamerleden van de nieuwe SDAP. In 1914 zou hij in Zaandam de eerste socialistische burgemeester in Nederland worden.¹⁶ Van verschillende kanten werd Ter Laan aangeraden bij de inhuldiging toch maar te vlaggen, omdat 'men iets in de zin had', maar de onderwijzer had zijn principes. Hij bleef echter alert. In de nacht van zaterdag op zondag hoorde hij gerommel voor het huis. Zes jongelui waren met een verfkwas in de weer bij zijn voordeur en de ramen. Ze kozen het hazenpad toen Ter Laan de deur opendeed. Snel verwijderde hij de natte verf. De volgende dag, zondag, werd hij slechts verrast door een troepje kin-

deren met lampionnen dat zong: 'Weg met de socialen, Leve Willemien.' Maar verder bleef het rustig. Maandag 12 september werd de verfbeurt echter weer hervat, hoewel Ter Laan de hele dag druk was geweest om het schoolfeest rond de inhuldiging voor de volgende dag voor te bereiden.¹⁷

Bij de verfkwasten bleef het die maandagavond niet. Er ontstond ook een grote volksoploop voor de deur. Ter Laan sloot de luiken om erger te voorkomen en vroeg om steun van de politie. Die verscheen met vier man om toe te kijken. Later kwam ook politie-inspecteur Felix die Ter Laan dringend verzocht een vlag uit te steken om vechtpartijen te voorkomen. Onder donderend 'Hoera!' gaf hij daaraan uiteindelijk gehoor, waarop de menigte na enige tijd afdroop.

De volgende avond herhaalde het schouwspel zich echter, ondanks de vlag. 'Uit voorzorg was weer alles dicht, zoodat van buiten niet te zien was of er zich iemand thuis bevond.

We brachten alle meubels uit de voorkamer en borgen ze weg. De kinderen werden aangekleed, omdat wij ieder ogenblik dachten, dat het publiek door de ramen zou komen.' Buiten stond iemand onder luide aanmoedigen met een paal te rammen. Maar de paal raakte te water en de politie zette tegen tien uur 's avonds uiteindelijk de gracht af. Ter Laan besloot toen het huis te verlaten en keerde pas vrijdagmorgen weer terug. Toen was alles weer rustig en kwamen de kinderen gewoon naar school, ook al waren er oproepen geweest om zijn school te boycotten.

In de biografie van de hand van zijn kleindochter Stip ter Laan worden 'dokterszoon-tjes' genoemd die de gangmakers van de bekladding zouden zijn geweest.¹⁸ Mogelijk is dat verhaal in de familie blijven voortleven. Zelf wijst Ter Laan in de brochure geen schuldigen aan. Wel schrijft hij dat hij sterk de indruk had dat er sprake was van 'een lang te voren bedachte en overdachte opstokerij.' [...] 'Het volk moest worden opgehitst. Nu, dit is behoorlijk goed gelukt', aldus Ter Laan in de brochure.¹⁹

Meer mikpunten

De rode onderwijzer was echter niet het enige mikpunt van de campagne. Kantoorbediende bij de gistfabriek A.J. Doornbos die op de Molslaan woonde, stond 'ook op de nominatie, een serenade met projectielen te ontvangen van een groep straatvolk', zoals hij het omschreef. Van 'heeren van het Comité' kreeg hij tevoren

Portret van Kornelis ter Laan, hoofd van de Openbare School (J. Vermeerschool) aan de Voldersgracht.

Ook de sluis in de Buitengewatersloot werd feestelijk versierd vanwege de feestelijkheden rond de inbulding van koningin Wilhelmina in 1898.

een dreigbrief met de boodschap: '15 september moet u vlaggen, heer Doornbos, anders zal het u geleerd worden. Het is een vriendelijke vermaning. Hoed u, wat ik u raden mag.'²⁰ Bij genoemde Van der Meer op de Beestenmarkt kwam op dinsdagavond ook een volksoploop voor de deur. Enkele café-gangers belden luidruchtig aan en eisten van hem onder vele scheldpartijen en bedreigingen dat hij zou vlaggen. Enkele minuten later werd de deur oranje geschilderd en vervolgens met teer besmeurd. Buiten hoorde hij roepen: 'Gooit de ruiten stuk.' Nadat die aan diggelen waren, kwam de politie. Deze adviseerde de aangevallene ook hier een vlag uit te steken. 'Daar echter de boel toch geruïneerd was, voldeed ik niet aan het verzoek.' Zijn dochters die bezig waren de verf te verwijderen, staken achter hun vaders rug echter toch een vlag uit. Voor de rust van zijn gezin liet hij dat maar zo.²¹

De meeste besmeurde voordeuren vielen die week in het Westerkwartier, een toen recent gebouwde arbeiderswijk aan de buitenkant van de stad. Kennelijk waren daar de meeste socialistisch gezinde arbeiders te vinden. Tien personen deden in de brochure melding van bedreigingen en vernielingen. In de Van Bleyswijkstraat werd bij Dijkgraaf al zes dagen voor het 'feest' de deur met een 'W' beschilderd. En toen hij op de avond van de feestelijkheden nachtdienst had, werden zijn vrouw en zeven kinderen door een joelende menigte verrast. Nog vier andere adressen in de straat kregen een zelfde belangstelling.²²

Rel in Annastraat en Molenslop

Ook bij handelsagent C.J. Peterse op Annastraat 17 liep het uit de hand. Hij wenste ook niet te vlaggen, omdat het hem 'geweldig tegen de borst stuitte mee te doen aan de algemeene huichelpartij.'²³ Toen enige 'kwajongens' aanbelden en 'met enig air mijn huisnummer opnamen en mijne vrouw grof beledigden' meende hij dat het tijd werd de politie te waarschuwen. Volgens Peterse werd hij daarbij op het bureau zeer onheus bejegend door ene inspecteur Welsing. Van Majoor Luijendijk kreeg hij echter, naar hij schreef, zeer welwillend hulp toegezegd. Niettemin werd er bij hem een ruit ingeworpen en bleek de volgende morgen zijn deur oranje geschilderd. Hij dacht dat daarmee de kous wel af was, maar de volgende avond zag hij een groep weeskinderen de Annastraat inlopen onder begeleiding van drie katholieke ordebroeders. Eén van de drie broeders hoorde hij zeggen: 'Jongens, hier woont een socialist: zingen, zingen.' Peterse had zichzelf duidelijk niet meer onder controle en ging de broeder die voorging in het gezang, met zijn wandelstok te lijf. Al vechtende belandden ze in het Molenslop tussen de Annastraat en de Geerweg, dat door de bewoners met een erepoort was versierd. 'In het slop riep een der broeders: mannen, hier is een socialist! En als bij tooverslag waren de drie heeren met de kleinen verdwenen. De oranjegezichten van 't mij omringende gepeupel vergeet ik nooit', schrijft Peterse. 'Is dat nu het volk, het proletariaat? Bezopen kerels, vrouwen in baaien rokken, huilende en uitgillende de hymnes ter eere van Oranje. Billijkheids-halve voeg ik hier aan toe, dat eene nog jonge vrouw trachtte voor mij te spreken, doch 't was vergeefs. Ik werd geslagen en gestompt en toen ik er in slaagde mij los te rukken, deelde ik eenige klappen uit, en vloog naar mijne woning, die ik achter sloot. Den vluchtenden broeders had ik nageroepen: vuil priestergespuis.' Dat had hij beter niet kunnen doen. Zijn deur werd bestormd. Radeloos en wild rende hij

naar de zolder waar hij zijn belagers met dakpannen ging bekogelen. 'Nadat in mijn woning geen ruit meer heel was, trad de politie handelend op en zette de straat af.' De volgende dag werd Peterse onder politiebegeleiding naar het station gebracht. De burens vingen zijn vrouw en kinderen op. Peterse schrijft dat hij zijn beklag had gedaan bij de bisschop van Haarlem. 'Maar schandalen moeten worden doodgezwegen; dat is ook hier gebeurd', aldus het slachtoffer.

Ook deze zaak trok de aandacht van de media.²⁴ Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 20 september meldde: 'Te Delft is weder een socialist mishandeld door eigen schuld. Een geestelijke broeder, die met eenige weesjongetjes donderdagavond de illuminatie bezichtigde, werd door een socialist op grove wijze beleedigd. Het publiek trok partij voor den broeder, takelde den socialist eenigszins toe en brachten hem onder gezang naar zijn woning, waar alle ruiten werden stukgeslagen.'

Politierapporten

De dagrapporten van de Delftse politie bevestigen in grote lijnen bovenstaand verhaal, al zijn ze erg beknopt en afstandelijk over de gebeurtenissen en wordt er van actief optreden eigenlijk geen melding gemaakt. Op 11 september lezen we in het ochtendrapport: 'In den afgelopen nacht heeft men de kozijnen van de deur en de deur der woning van de hoofdonderwijzer Ter Laan aan de Voldersgracht met verf besmeurd. Men beweert dat zulks is geschied omdat hij weigert de vlag uit te steken.' De volgende dag kwam Ter Laan omstreeks 16.30 uur mededelen 'dat men wederom zijn deur met oranje verf heeft besmeurd en wel met de letter W.'²⁵

Vervolgens vernemen we op 15 september dat de vorige avond bij E.J. Bouwmeester, werkman, aan de Parallelweg en A. J. van Bommel, werkman, in de Van den Boschstraat 'ook enige ruiten zijn verbrijzeld om reden dat zij niet wilden vlaggen'. En verder: 'Een volksmenigte welke zich daarna verzameld had voor de woning van F.J. Gaemers in de Westerstraat is rustig uiteen gegaan toen hij een vlag had uitgestoken.' Het avondrapport die dag vermeldde dat bij Peterse in de Annastraat de ruiten waren verbrijzeld. Voor het overige had de politie het die dagen vooral druk met het oppakken van dronkenlappen.

Dageraad

Voor haar brochure zocht de jonge SDAP steun bij bondgenoten die haar protest wilden ondersteunen. Die vond zij bij een aantal ontlukende vakbondsafdelingen van kleermakers, sigarenmakers, schilders, typografen en de onderwijzersbond. De vereniging De Rijkswerkman weigerde echter iedere medewerking.²⁶

Ook de vrijdenkersvereniging De Dageraad sloot zich bij het protest aan, al ging dat niet zonder slag of stoot. Volgens de *Delftsche Courant* die deze discussie wel op de voet volgde, was op een 'slecht bezochte' ledenvergadering van de afdeling 'met een kleine meerderheid' besloten tegen de aanvallen op inwoners met republikeinse sympathieën te protesteren. 'Dit besluit had ten gevolge dat een deel der aanwezigen voor hun lidmaatschap bedankten, en zeer zeker velen zullen volgen', aldus de krant. Het verbolgen lid F.H.B. Schippers kreeg van de krant plaatsruimte om zijn ongenoegen in een ingezonden brief kenbaar te maken. Waarop overigens bestuurslid L.M. Houtzager de gelegenheid kreeg voor een weerwoord.²⁷

Domela

Het optreden van de Oranjeklanten roept herinneringen op aan de bijtjesdag in 1787 toen, na het neerslaan van de ontluikende patriottenrevolutie door het Pruisische leger, een opgewonden menigte Oranjeaanhangers uit Den Haag in Delft wraak kwam nemen op de huizen en ontmoetingsplaatsen van patriotten.²⁸

In 1898 had Delft, in de negentiende eeuw wel 'een stille nette plaats'²⁹ genoemd, opnieuw landelijk de eer een brandpunt te zijn van een Oranjeliefde. Toch stonden de rellen in Delft niet op zichzelf. De toorn was mede opgewekt door de agitatie van Domela Nieuwenhuis in de voorafgaande jaren tegen de drie K's: Koning, Kerk en Kapitaal. Een artikel in het blad *Recht voor Allen* over koning Willem III, waarvoor de socialistische voorman de verantwoordelijkheid op zich genomen had (hoewel hij het artikel vermoedelijk niet zelf geschreven had), leidde in 1887 tot een jaar gevangenisstraf wegens majesteitsschennis. De uitspraak werd op straat luid bejubeld met het lied: 'Domela moet zakkies plakken! Hi, ha, ho!'

Kort daarop verscheen de goed verkochte brochure (60.000 exemplaren) van Sicco Roorda van Eysinga, ook medewerker van *Recht voor Allen*, onder de titel *Uit het leven van Koning Gorilla*. Daarin werden de klachten over het verslindende en beestachtige leven van de vorst die zich weinig aan zijn volk gelegen liet liggen, nog eens stevig aangezet. Naar aanleiding daarvan braken er vier dagen lang rellen uit in de Amsterdamse Jordaan waarbij twee 'rode' boekhandels die de brochure verkochten het belangrijkste mikpunt vormden. Ook de kroeg De Leeuw van Waterloo werd kort en klein geslagen onder toezien oog van de politie. In de politierapportage bleken stelselmatig niet de aanvallers, maar de aangevallen socialistische als de verdachten te worden aangemerkt.³⁰

Meer bijtjesdagen

Behalve Amsterdam was ook Leiden op 26 en 27 februari 1887 twee dagen lang het toneel van vernielingen en plunderingen bij woningen van bij naam bekende 'rode' Leidenaars en dranklokalen waarvan men zei dat er socialistische samenkwamen. Dat gebeurde een week nadat enkele socialistische op de zeventigste verjaardag van koning Willem III provocerend met een rode vlag door de stad hadden gelopen en hadden gecolpoteerd met *Recht voor Allen*. Ook dat was toen al niet zonder handgemeen verlopen. Pas na twee dagen, waarin dezelfde zondebokken meermalen onder een luid 'Hop, hop, hop, hang de socialistische op' te grazen waren genomen, greep de politie in. Ook hier waren de politierapporten zeer summier en zweeg de *Leidsche Courant* in alle talen over wat er in de stad was voorgevallen. Concurrent *Het Leidsch Dagblad* berichtte er wel over, evenals *Recht voor Allen*, dat verontwaardigd sprak over een 'Leidsche Bartholmeüsnacht'.³¹ Ook in Rotterdam en Utrecht kwam het in het jaar van Domela's gevangenschap tot vernielingen en plundering bij socialistische.³² Twee jaar later herhaalde de Oranjefurie in Leiden zich met een plundering van de tapperszaak van Pierlot op de Langegracht. Ditmaal greep de politie echter sneller in om verdere verspreiding van de rel te voorkomen. Bij de inhuldiging van Wilhelmina bleef het in andere steden relatief rustig. Delft was in dat opzicht dus een beetje een laatbloei in 1898.

Noten:

- 1 Archief Delft, Archief van de commissie ter regeling van de feesten ter herdenking van de veertigjarige regering van koning Willem III .Archiefnummer 388, 1
- 2 Handelingen van de Gemeenteraad, 29 mei 1874.
- 3 Archief Delft, Archief Inhoudingscommissie Koningin Wilhelmina. Archiefnummer 392, 8.
- 4 Idem.
- 5 Archief Delft, Archief Vereniging Oranjedag. Archiefnummer 421, 21; Feestprogramma 1910.
- 6 *Delftsche Courant*, 14 september 1898.
- 7 *Delftsche Courant* en *Nieuwe Delftsche Courant* van 15 september 1898.
- 8 *Delftsche Courant*, 14 september 1898.
- 9 *Delftsche Courant*, 7 en 20 september en de Feestwijzer in het archief van de Inhoudingscommissie Koningin Wilhelmina. Archiefnummer 392, 12.
- 10 *De Telegraaf*, 13 september 1898.
- 11 *De Graafschap-bode*, 14 september 1898.
- 12 *De Volksvriend*, 6 oktober 1898.
- 13 *Nieuwe Delftsche Courant*, 15 september 1898.
- 14 *Delftsche Courant*, 18 september 1898.
- 15 *Ongeregeldebeden tijdens de Kroningsfeesten te Delft* (Delft 1898).
- 16 Stip ter Laan, biografie Kornelis ter Laan op de website www.kterlaan.nl.
- 17 *Ongeregeldebeden*, blz. 9.
- 18 Stip ter Laan, biografie K. ter Laan.
- 19 *Ongeregeldebeden*, blz. 9-12.
- 20 *Ongeregeldebeden*, blz. 8.
- 21 *Ongeregeldebeden*, blz. 8-9.
- 22 *Ongeregeldebeden*, blz. 4-7, 12 en 17-18.
- 23 *Ongeregeldebeden*, blz. 13-17.
- 24 *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 20 september en *Nieuwsblad van het Noorden*, 21 september 1898.
- 25 Archief Delft, Archief Gemeentepolitie Delft. Archiefnummer 46, Register van dag- en nachtrappen Bureau van Politie, nr 658.
- 26 *Ongeregeldebeden*, p. 20-23.
- 27 *Delftsche Courant*, 21 september 1898.
- 28 *Eenvoudig dagverbaal van het geene zoo binnen Delft zedert den 22 juny tot den 30 october 1787 is voorgevallen*, Delft 1788.
- 29 Dit citaat is van de historicus J.A. de Jonge in zijn studie 'Delft in de negentiende eeuw, van stille nette plaats tot centrum van industrie' in *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 1974. Hij greep hier terug op de beschrijving van een anonieme bezoeker die over Delft in 1835 schreef: "Het is in Delft zoo stil als vreesde men van door ontijdig gedruisch de rust der groote mannen die er begraven liggen te verstoren."
- 30 M. Schouten, *De socialen zijn in aantocht*. Amsterdam 1976, blz. 177-189, en F van der Goes, *Ter herinnering. Getuigenissen en bewijsstukken in de politie-quaestie*. Amsterdam 1891.
- 31 P.A.J. Otgaar en J.F.J.G. van Schaik, 'De Oranjefurries van 1887 en 1889', in *Jaarboek 1994* van de Dirk van Eck Stichting voor de economische en sociale geschiedenis van Leiden.
- 32 B. Bymholt, *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland*. Nijmegen 1894, blz. 464-468.